

УДК 281.9 (477.8) „80/90”

Ю. С. Кондратюк,

кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Житомирського державного технологічного університету

ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНОГО ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 80-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. XX СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті досліджується правовий статус іноземного духовенства в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття (на прикладі Житомирської області).

Ключові слова: статус, іноземець, духовенство, Житомирська область.

Правовой статус иностранного духовенства в Украине в конце 80-х – в начале 90-х годов XX века (на примере Житомирской области)

В статье исследуется правовой статус иностранного духовенства в Украине в конце 80-х – в начале 90-х годов XX века (на примере Житомирской области).

Ключевые слова: статус, иностранец, духовенство, Житомирская область.

Law status of foreign clergy in Ukraine at the end of 80-th – at the beginning 90-th years XX age (on the example of the Zhitomir area)

The scientific article is devoted to studying law status of foreign clergy in Ukraine at the end of 80-th – at the beginning 90-th years XX age (on the example of the Zhitomir area).

Keywords: status, foreign, clergy, Zhitomir area.

Започатковані в 1985 р. демократичні процеси, розпад Радянського Союзу і здобуття Україною незалежності зумовили кардинальні зміни в різних сферах суспільного життя, в тому числі і релігійній. Почалося стрімке відродження церкви. Активізації цього процесу значною мірою сприяло відзначення в 1988 р. 1000-ліття хрещення Київської Русі. Після цього, зокрема, посилилася місіонерська діяльність в нашій країні: розпочалося масове видання та поширення літератури релігійного змісту, трансляція по радіо та телебаченню відповідних передач тощо. Збільшилася також кількість представників духовенства, які приїздили в Україну з інших країн з метою сприяння відродженню церковного

життя. Кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. став переломним періодом, коли стрімко почали відбуватися ліберальні зміни в суспільстві, проте усталений десятиріччями радянський бюрократичний механізм по інерції ще продовжував рухатися. У зв'язку з цим, перебування та діяльність служителів культури з інших країн формально не заборонялося, але водночас наштовхувалося на ряд складнощів, породжених існуючою в СРСР системою.

Держава не хотіла втрачати контроль над важливою сферою життя суспільства – релігійною. Так, у своїй доповіді на зустрічі з викладачами вищої партійної школи в Москві у 1988 році голова Ради у справах релігії при Раді міністрів СРСР К. Харчев відзначив, що держава і надалі має визначати шляхи церкви: “...Перед нами встає задача: виховання нового типу священника; підбір і постановка священників – дело партії. ...И так, как власть полностью принадлежит нам, то в наших силах направить эти рельсы в ту или иную сферу в зависимости от наших интересов. ...Сейчас основная задача – это реальный контроль церкви в политике партии” [11].

Обрана для вивчення тема є малодослідженою, що і визначає її актуальність. Існуючі на сьогодні праці, лише в контексті загального розвитку релігійного процесу кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. фрагментарно висвітлюють деякі аспекти діяльності іноземного духовенства на території України. Серед них варто відзначити праці Г. Штриккера [11], М. Мариновича [10], Є. Додіної [8], Н. Белікової [1], О. Ворон [4] і ряд інших. Проте, не виявлено робіт, які б висвітлювали дану проблематику на регіональному рівні, тому метою даного дослідження є розкриття статусу іноземного духовенства в Україні в зазначений період на прикладі Житомирської області.

Уповноважений у справах релігії по Житомирській області А. А. Мельник у своєму звіті за 1990 рік місцевому облвиконкому повідомляв про умови та правовий статус іноземних священнослужителів. Він відзначав, що за декілька попередніх років помітно збільшилася увага зарубіжних релігійних центрів до духовного життя в Україні і зокрема й на Житомирщині. Своєму твердженню він знаходить підкріплення фактами про частий приїзд єпископів та єпископів з Польщі, рабинів із США та Ізраїлю, пасторів баптистських та п'ятидесятницьких церков із США, Швеції, ФРН, Голландії й інших країн та їх активну участь у церковних службах.

Як правило, духовенство приїздило в УРСР за приватними викликами своїх родичів чи знайомих, проте переважно не вказувало свого справжнього статусу. Зважаючи на існуючу політику радянської влади щодо духовенства, більшість релігійних діячів прибувала під виглядом учителів, службовців тощо. Однак, із загального правила були і винятки, викликані початком лібералізації релігійного життя. У річному звіті

по Житомирській єпархії за 1986 рік зазначається, що цей регіон часто відвідували зарубіжні делегації католицького віросповідання. В ньому ж йдеться й про стосунки їх представників з місцевим православним духовенством “...они всегда посещали православные храмы города” (мається на увазі Житомир) [6, арк. 13]. Такі відносини підтверджуються і іншим документом, виявленим в Державному архіві Житомирської області, який датується на 7 років раніше попереднього. З Києва у супроводі представників православної ієрархії екзарха Філарета, в особі вікарія Макарія і кількох інших представників православної церкви прибув угорський примас – кардинал Ласо Ленц зі своєю свитою. Вони відвідали Преображенський собор, де зібралося біля 500 чоловік послухати проповідь останнього. Після цього делегація направилася до кафедрального костюлу, де на площі перед входом чекало біля 700 віруючих і в приміщенні – 500. Прочитавши молитву, подякував за зустріч і звернувся до людей із закликом до закріплення дружби між католиками Угорщини та представниками католиків та православних УРСР [5, арк. 87–88]. Проте, подібні заходи відбувалися лише з дозволу “відповідних органів”, які контролювали і фіксували повністю весь процес перебування іноземних служителів культу: усі їх переміщення та виступи.

Починаючи з 1990 р. більшість з них стали діяти відкрито, як служителі культу. Без усіляких обмежень вони мали змогу вільно відвідувати храми та здійснювати там служби. За потреби, в окремих місцях їм надавали приміщення на правах оренди для проголошення проповідей та здійснення культової діяльності.

Проте такі зміни непокоїли уповноваженого у справах релігії по Житомирській області. В 1989 р. у доповідній записці в Раду у справах релігії “О некоторых негативных тенденциях в деятельности католических религиозных объединений области”, в річних звітах за 1988–1990 рр., він порушував питання про правове регулювання служб в костелах, синагогах, молитовних будинках представників різних протестантських напрямків, іноземних служителів культу, які згідно до свого канонічного положення могли правити службу, незалежно від місця свого перебування.

До 1990 р. місцевій владі різними засобами вдавалося обмежувати діяльність духовенства, яке прибувало з-за кордону. Віруючі скаржилися у вищі інстанції, висловлюючи невдоволення неправомірними, на їх думку, діями влади.

Позиція віруючих була цілком виправданою. Як приклад, розглянемо становище з “кадрами” по римо-католицькій церкві у Житомирській області. Так, станом на 1991 р. на 38 парафій припадало 8 ксьондзів, причому кількість служителів культу за 3 попередні роки збільшилася лише на 2 особи. Однак і вони були місцевими, бо приїзд і перебування на території УРСР іноземного духовенства було досить проблематичним.

Зважаючи на таку ситуацію, Рада у справах релігії при Раді міністрів УРСР звернула увагу на протизаконність таких дій зі сторони уповноваженого у справах релігії в Житомирській області і роз'яснила, що при вирішенні подібних питань необхідно керуватися нормами міжнародного права. При цьому відзначалося, що в січні 1989 р. політбюро ЦК КПРС розглянуло підсумки Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради по безпеці і співробітництву в Європі, де Радянський Союз підписав підсумковий документ. Керуючись тим, що віденські домовленості вступили в дію з моменту підписання (15.01.1989 р.), політбюро ЦК КПРС рекомендувало відповідним міністерствам і відомствам СРСР невідкладно приступати до виконання їх умов.

В розділі підсумкового документу про співробітництво в гуманітарних сферах і інших областях, де мова йшла про контакти між людьми, обумовлено, що країни-учасниці, які підписали цей документ, будуть дозволяти віруючим, представникам різних релігійних напрямків, на груповій чи індивідуальній основі, встановлювати та підтримувати прямі особисті контакти і спілкування один з одним в їхніх власних і інших країнах, зокрема через закордонні поїздки, паломництва, участі у зібраннях та інших релігійних заходах [9].

Проте, місцевого уповноваженого у справах релігії турбував той момент, що правовий статус зарубіжних служителів культу на території нашої країни, обумовлений віденськими домовленостями, суперечив положенням правових актів, що регламентували перебування іноземних громадян в СРСР. В них передбачалося їх право на заняття професійною діяльністю, якщо вона співпадала з офіційно заявленою ціллю перебування. На основі цього місцеві органи робили висновок, що оскільки місіонери прибували на основі приватних запрошень, то вони не мали права виконувати свої професійні обов'язки.

У зв'язку з цим він отримав роз'яснення, що згідно закону СРСР "Про свободу совісті та релігійні організації" обумовлено, що якщо силою міжнародного договору, в підписанні якого брав участь Радянський Союз, встановлені інші правила, ніж ті котрі прописані в законах про діяльність духовенства та релігійних організацій, то мали діяти правила міжнародного договору.

Окрім вищезазначеної інформації, його додатково проінформували щодо статусу католицьких служителів культу. Зокрема, відзначили, що в ряді зарубіжних країн їх положення регулюється так званим конкордатом, тобто міжурядовим погодженням з Ватиканом. Він передбачав призначення єпископів, узгодження меж єпархій тощо. Згідно його умов порядок призначення іноземних єпископів відбувався лише після узгодження кандидатури папою римським з главою держави. Проте СССР такої домовленості з Ватиканом не мав.

В результаті звернення уповноваженого у справах релігії по Жи-

томирській області в Раду по справам релігій з питання перебування польських ксьондзів, ізраїльських та американських рабинів, служителів та релігійних проповідників з інших країн, посадовець отримав роз’яснення, що положення про перебування в країні зазначених категорій громадян знаходилася в процесі розробки, тому наразі йому пропонували вести роботу по офіційному оформленню їхньої служби на території області. На практиці це означало, що на основі клопотання релігійної общини, де вони планували служити, пропонувалося їм видавати тимчасову державну реєстрацію.

Проте на практиці релігійні общини, побоювалися, що таким чином представники влади намагалися мати всі відомості про зарубіжне духовенство з метою повного контролю над ними. Маючи не найприємніший досвід спілкування з органами радянської влади, вони не поспішали виходити з “підпілля” і легалізувати свою діяльність. Як приклад, наведемо становище щодо зазначеного питання відносно католицьких служителів культу. Так, станом на 1991 р. в області перебувало 5 католицьких ксьондзів-іноземців: Станіслав Фірут (поширював свою діяльність в Довбиші та Кам’яному Броді), Вольдемар Лозинський (Житомир), Вольдемар Тишко (Бердичів), Єжи Волинський (Нова Борова та Володар-Волинський) та Ярослав Ольшевський (Малин, Коростишів). Окрім Вольдемара Лозинського, усі вони мали офіційні зустрічі з уповноваженим. Станіслав Фірут та Вольдемар Тишко отримали реєстрацію з 18 грудня 1990 р. до 20 січня 1991 р., Єжи Волинський – з лютого по червень 1991 р. Усі інші клопотань не подавали.

Іноземні служителі культу, які отримали реєстрацію, зобов’язувалися рахуватися з законами країни перебування, рекомендаціями уповноваженого. В той же час А. А. Мельник повідомляв, що зі сторони представників зарубіжного духовенства, запрошених приватним шляхом, часто спостерігалися втручання у внутрішньоцерковні справи релігійних об’єднань, підбурювання віруючих до висування вимог про повернення колишніх культових споруд.

Місцевому уповноваженому у справах релігії було складно змиритися з встановленим порядком, тому він всілякими способами намагався довести шкідливість перебування зарубіжного духовенства на території області. Так, наприклад, його обурювало, що місіонер, рабин зі Сполучених Штатів Америки Самуїл Плоткін став ініціатором створення, всупереч існуючому на той час законодавству, релігійної школи в Житомирі “Ієшива”. Під впливом місіонерів з Польщі відбувалися масові акції католиків в Житомирі, Коростишеві, Бердичеві з вимогами повернення колишніх костельних приміщень віруючим.

Місіонери з числа зарубіжних сектантів намагалися організувати богослужіння, концерти, перегляд фільмів на релігійну тематику в культосвітніх установах.

Зважаючи на ситуацію, уповноважений у справах релігії у Житомирській області А. А. Мельник повідомляв місцевому облвиконкому: “аппарат уполномоченного совместно с горрайисполкомами принимает меры в рамках действующего законодательства с целью ограничить отрицательное воздействие на религиозную обстановку в области деятельности зарубежных миссионеров” [7, арк. 16].

Законодавчі акти, що були прийняті найближчим від зазначених подій часом, розставили усі крапки над “і”, та чітко врегулювали статус іноземних служителів культу в усій Україні, в тому числі і на Житомирщині. Так, Верховна Рада України 23 квітня 1991 року прийняла Закон УРСР “Про свободу совісті та релігійні організації”, що закріплював основи, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Стаття № 24 цього закону регулює міжнародні зв’язки та контакти релігійних організацій і віруючих [2]. 23 грудня 1993 р. Верховна Рада України внесла доповнення до цієї статті, яке стосувалося безпосередньо діяльності іноземних священнослужителів в Україні. Згідно нього релігійні представники зарубіжних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, можуть займатися проповіданням релігійного віровчення, виконувати релігійні обряди чи займатися іншою канонічною діяльністю лише в тих релігійних організаціях, за запрошеннями яких вони прибули та за офіційним погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту відповідної релігійної організації [3].

Іноземцям гарантується право на свободу совісті нарівні з громадянами України. Однак, їм забороняється розпалювати релігійну ворожнечу, а також ображати почуття громадян України, іноземців, осіб без громадянства у зв’язку з їх релігійними переконаннями. За порушення встановлених правил поведінки іноземне духовенство може притягатися до адміністративної відповідальності [8, с. 34].

Отже, як бачимо, М. С. Горбачову в його реформаторській діяльності необхідна була підтримка народу. 1000-літній ювілей хрещення Київської Русі став для нього гарною нагодою, щоб заручитися підтримкою своєї політичної діяльності серед віруючих як в середині країни, так і з-за кордону. Однак, незважаючи на ряд послаблень у даній сфері політика місцевої бюрократії була значною перепорою для повномасштабного функціонування церковного життя, що простежується на прикладі ставлення до іноземного духовенства та його діяльності на Житомирщині. Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” і доповнення до нього стали основою для чіткого врегулювання правового статусу іноземних служителів культу та змусив зрештою місцеві органи влади змінити напрямки своєї діяльності у релігійній сфері.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України (кінець 80-х – 90-ті роки ХХ століття): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк., 2001. – 20 с.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – С. 283.
3. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – С. 66.
4. Ворон. О. П. Особливості розвитку римо-католицької церкви в сучасній Україні: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 09.00.11. – Острого, 2007. – 20 с.
5. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 4994, оп. 2, спр. 82.
6. ДАЖО, ф. 4994, оп. 2, спр. 90.
7. ДАЖО, ф. 4994, оп. 2, спр. 94.
8. Додіна Є. Є. Видворення іноземного місіонера за межі України // Митна справа. – 2010. – № 2 (68).
9. Итоговый документ Венской встречи государств-участников совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 15.01.1989 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02058&ogl=all>
10. Мариневич М. Релігійна свобода: місцеві церкви і закордонні місіонери // Людина і світ. – 1997. – № 5/6.
11. Штриккер Герд. Русская Православная церковь в Советском Государстве. – Кн. 1. – М. : ПроPILEI. – 1995. – 400 с.